

Слободан КАЛЕЗИЋ*

УВОДНА РИЈЕЧ

Поштовани Предсједниче ЦАНУ,
Уважене колеге и учесници симпозијума о Лалићу,
Драги гости,

Настављајући са најбољом својом традицијом, да у примјереном континуитету поклања одговарајућу критичку пажњу најбољим изданицима у сфери стваралаштва властитог рода и језика, Црногорска академија наука и умјетности сам конач ове, 2006. године, посвећује успомени на Михаила Лалића. Такво опредјељење није случајно, и, мада га не треба посебно објашњавати, користим ову прилику и повод да са неколико уводних напомена назначим обресе тога контекста.

У књижевном смислу Михаило Лалић није појава већ институција. Од када се појавио као зрео и дефинитивно формиран писац, од првог његовог романа *Свадба* (1950) па до краја живота, и до дана данашњег, он је у средишту наше – црногорске, и српске, и југословенске науке о књижевности. У том смислу апсолутно не постоји домаће књижевно име које се може мјерити са овим. По многим, по свим битним параметрима – по укупном броју наслова и по дјелима од великог формата, по континуитету рада на књижевној структури и изразу, као и по континуитету напредовања у овом домену, по цјеловитости и кохерентности оствареног опуса, по интересовањима културне јавности и књижевне критике којима је пропраћено то дјело, по издавачкој спремности и заинтересованости за нове наслове, по критичкој рецепцији, тј. искристалисаној и артикулисаној критичкој мисли о овом опусу – Михаило Лалић између многих стоји сам, служећи својим савременицима и своје времену као параметар, као стваралачка мјера у свим аспектима овог сложеног и никад извјесног

* Академик Слободан Калезић, ЦАНУ, преминуо 28. X 2007. године

посла. Потпуно ослобођен сјенки пригоде овог тренутка, на темељу свих набројаних мјерила и спецификација Лалић се јавља као апсолутно највећи, најкохерентније обликовани и најсуптилније изражени црногорски књижевни монолит XX вијека, односно, по истим својствима, највећи и најзначајнији у укупној црногорској књижевности послје Његоша.

У вези са Михаилом Лалићем и његовом оваквом, што ће рећи посве изнимном, вансеријском књижевном позицијом, могу се поставити и постављају се, намећу се разна питања, али је можда само у једном, и у првом одговору садржан прави кључ за назначену енигму. То питање би могло да гласи: како је све то и у свему томе Лалић тако и толико успио? При том, разумије се, не желећи апсолутно ништа да мистификујемо, имамо на уму читав низ околности које су га као лимити притискале у његовом раду и развоју, које му нијесу увијек давале „нова крила” већ, могло би се рећи, чак дјеловале ретроградно – да у припреми нових пројеката застане, да не искористи сва у међувремену акумулирана искуства. Тако, на примјер, није тајна, већ напротив познато је да се у вријеме самих почетака, средином и крајем међуратних тридесетих година, Лалић није најављивао као ново и младо „чудо од способности”, а поготово не као најбољи у свом генерацијском слоју. Са првим стиховима, како прије тако ни послје рата, није имао особите среће. Прве зреле прозе у којима су се генерирале клице будућих великих пројеката и које су непосредно претходиле роману *Свадба*, истина примијећене су, али ни тада, а бојати се ни до данас, није дата оцјена коју су уистину завређивале.

На другој страни, кроз Лалићев случај и покушај одговора на већ изречену енигму, независно од наше воље, проширује се одговарајући контекст на друге књижевне личности из тог времена, на њихове случајеве и искуства. Чини се да тек сагледавањем основног питања кроз сложenu мрежу компаративних релација може да се објасни споменути нуклеус, који се иначе никада до краја и без остатка не да освијетлити. У томе смислу, формално гледано, одговор на оно прво и кључно питање могао би бити прилично једноставан. Лалић је, као ниједан други субјект-стваралац из његовог времена, успијевао да помири, да хармонизује наоко непомирљиве крајности: коначност живљења и животног трајања са бесконачношћу стварања и стваралачких пројекција. Преведе ли се ова релација на терен свакодневне прагматичности једне егзистенције, она може дјеловати понешто упрошћено па можда и не особито увјерљиво. Па ипак, било како било, нико не може одрећи или занемарити чињеницу да је Лалић, како се чини – с лакоћом, без дубоких промишљања и судбоносних потреса, одолијевао разним, позитивним изазовима које су пред њега постављали и нудили му његов живот и његово окружење. Од када

се афирмисао и био прихваћен као неоспорна вриједност, он је такорећи у сваком тренутку могао да буде у центру друштвене пажње, а сам је бирао усамљеност стваралачке интиме. Нудиле су му се шетње по свјетским метрополама, туристичким атрактивностима и земљописне егзотичности, а он се опредјељивао за нагнутост над празним столом и бијелим папирима, трошећи вријеме и енергију да их испуни смислом извученим из властитих искустава. Понуђене бриљантне каријере са лакоћом је и без премишљања одбијао, при том се захваљујући официјелно, а у суштини тек толико да се избјегне могућност непотребних неспоразума. Лалић је дакле на вријеме схватио, и читавог вијека такву оцјену досљедно реализовао, да мучни посао списатељски изискује читавог човјека, личност не може да се распарчава у разне правце и рукавце и, особито, да нешто, у почетку по правилу скромног талента, ако га и колико га има, писац може да увећава само кроз нове напоре и нови рад, интегришући своју енергију, све у једном правцу, и само тако, па докле стигне.

Књижевну младост Лалић је засновао у густом времену пред Други свјетски рат, у оквиру поетике неореалистичке формације. У овој књижевној школи до литературе и нарочито до њене друштвене функције држало се пуно. У свом каснијем раду, све када је ове иницијалне постулате радикално превазилазио примјеном нових, модернизованих поступака, Лалић је остајао њима вјеран и до њих држао. У том смислу не постоји битна разлика са становишта друштвеног значења између бораштва Тадије Чемеркића и контемплативности Лада Тајовића. У глобалу, као што је управо речено, уз Лалића као префикс додаје се ознака *неореализам*, а заправо би, особито када је његово искуство у питању, књижевну умјетност, коју је полихронијски и вишедимензионално тако убједљиво сам реализовао, било оправданије именовати као *иниџерални реализам*.

Као ниједан писац његовог времена и истоврсне поетичке постулативности, Лалић је проширивао распоне и значења свог реалистичког проседеа. На овом мјесту и овим поводом довољно је указати на неколико таквих аспеката. У разним случајевима, на примјер, он утемељује своју причу тако што је најчешће на не много видљив и очигледан начин везује за традицију, да би у појединим случајевима, када за то има особито оправдање, и када се укаже посебна потреба, то исто претварао у очигледан и видљив, директан и наглашен рукопис. У том смислу нијесу случајни, већ су заправо индикативни примјери главних јунака неких његових дјела, више од осталих Тадија Чемерекић и Ладос Тајовић. Прије свега, етимолошки коријени њихових имена, а исто тако и асоцијативни контекст у којем се индивидуализу њихови ликови, рјечито говори о наведеној релацији. У овом случају мисли се на већ познате ствари. Главни

јунак *Свадбе* има свијетло, старо словенско име. Тадија је име познато из старих словенских прича, али још сјајније, као да је обновљено у ускочким пјесмама, на примјеру Сењанин Тадије. За његово презиме не може се рећи да је буквално преузето ни из живота, ни из историје. *Чемеркић* је ауторска кованица, јер потиче од израза чемер, што ће рећи горчина, а то је у принципу онај којему је живот као чемер – горак, пун тешкоће и јада, тешкоће коју треба савладати и јада којим се треба снажити. То могу само најбољи.

Слична је етимолошка формула у случају Лада Тајовића. Познато је или барем препознатљиво да је овај јунак, прије свега по својој природи, синоним њежности и хлада, по својој суштини сав супротност зубатом времену што му га је живот намијенио. Тајовић је онај који није од многе и од гласне приче, који собом и у себи увијек нешто таји, који се тајом пробија кроз тјеснаце, оне што над тајном стоје, а он сам тајом пролази као замишљен над животом.

Ако нијесу очигледније, можда су још убједљивије и узбудљивије Лалићеве асоцијативне везе са историјом и традицијом. Сlike проклетог колашинског затвора у семантичком смислу нијесу ни по чему битно другачије од слика зиндана из – како је већ у народној пјесми речено – исто тако проклетог Лијевна, гдје ће се наћи Стари Вујадин са синовима. Борачки активизам читаве групе ликова, односно јунака *Хајке* снажно кореспондира са многим хајкама и прогонима, који са својим знаним и незнатим пропастима испуњавају нашу историју. Да изађе из физички маленог, односно ограниченог и зазиданог простора Црне Горе, Лалићу су омогућили надмоћни распони и сложени свијет тетралогije – *Рајина срећа*, *Затјочници*, *Докле јора зазелени* и *Гледајући доље на друмове*. Овдје, такође, спадају и пишчеве везе са духовним залеђем. Све може бити прије неголи случај и случајност, што је у појединим бираним примјерима Лалић налазио упориште или инспиративни подстицај у народној пјесми, нарочито из оних кругова или циклуса који су њему саме највише одговарали, а то су хајдучки и ускочки, јер је о хајдуцима и ускоцима свога доба сам највише писао.

Одмах у наставку ове и овакве народне пјесме налази се Његош. Већ поменути наслов једног Лалићевог романа је десетерачки стих хајдучке народне пјесме, јер су управо хајдуци били они, који су са висова гледали доље на друмове, куд пролазе Турци и трговци. А наслов *Лелејска јора* је, као што је већ познато, стилизовани сажетак Његошевог стиха „чујем лелек ће горе пролама”. О одјецима народне традиције и поезије у Лалићевим прозама било је говора у досад оствареној књижевној критици. Колико је овом уводничару познато, друга тема – Лалићево виђење

и осјећање Његоша, инкорпорираност Његоша у разним облицима и на различитим нивоима Лалићевих умјетничких структура, још увијек чека свога правог тумача.

Проширујући семантичку лепезу своје умјетности ријечи, Михаило Лалић, који у смислу предметности није ни историјски ни традиционални писац, често посеже за историјом и традицијом као упориштима своје књижевне филозофије или умјетничке индивидуализације својих јунака. То је тачно, али то је само половина приче, ако се жели сагледати умјетничко обзорје овог ствараоца у цјелини. Противтежу оном првом, већ апострофираном дјелу, чини Лалић као писац и мислилац, загледан у феномен егзистенције. Проблеми човјекове осамљености и отуђености, то су они тако чести пасажии у Лалићевим романима, чести нарочито од *Злој њрољећа* до *Рајине среће* у којима Лалићев јунак, баш попут Његошевог владике Данила, остаје и прича сам са собом. Од много могућих сабесједника он бира најбољег, јер бира себе. У комуникацији са собом и са својом самоћом најлакше се креће и најбоље разумије, од властите колијевке до иначе несигурног, а толико трајног трепета звијезда над властитом главом. Као ниједан писац нашега тла и језика, Лалић успијева да ограничено али интензивно вријеме рата и сурових обрачуна у рату Црне Горе и црногорских људи надомјести широким просторима људских универзалија, у бираним својим примјерима прелазећи у оностраност, у сферу подсвјесног.

У којој, у каквој и коликој мјери је овај писац надмоћан, може се поуздано видјети из једног специфичног угла посматрања. Као малом броју домаћих стваралаца ХХ вијека, књижевна критика је Михаилу Лалићу посвећивала примјерену пажњу. Тешко је данас на просторима овог историјски једног и јединственог језика, који подједнако употребљавамо и ми као читаоци, и Лалић као писац, и Лалићеви бројни јунаци, макар и замислити квалификованијег књижевног посленика, а да није имао одређен сусрет са Лалићевим и његовим дјелом. О Михаилу Лалићу већ за његова живота нарастао је огроман фонд критичке литературе. Од прве, од књиге Милоша Бандића о овом писцу, насловљене као *Повесии о људској хробрости*, па до данас, број репрезентативних издања – великих огледа и читавих збирки критика, зборника радова, студија и монографија, најзад магистарских и докторских дисертација, не само да није мали већ – када би се тај фонд обновио – само за њега би била потребна читава једна голема едиција. Такви врхунски домети са трајним доприносом у наведеном домену, ваља истаћи, могу се препознати у појединачним остварењима у категорији посебних издања Радомира Ивановића, Бранка Поповића, Крста Пижурице, Павла Зорића и других, међу којима има и знатно мла-

ђих који тек улазе у свијет и механизме квалификованог тумачења сложених књижевних творевина.

И по томе гледано, мало је писаца нашег језика XX вијека који се са Лалићем могу поредити, а од црногорских нема ниједног. Ово кажемо или наглашавамо са пуном самосвијешћу о тачношћу и значају овог детаља, ни за тренутак не губећи из вида нити потискујући величину и вриједност других домаћих стваралаца и њихових литерарних домета, какви су, примјера ради, Милован Ђилас, Ђамил Сијарић, Радован Зоговић, Нико Јовићевић и још неки.

Из свега овдје реченог могао би се стећи (на срећу: ипак и у основи – погрешан) утисак да је Михаило Лалић довољно ишчитан и протумачен као писац. Да управо није тако, овом уводничару је релативно лако доказати, јер заправо сам тако мисли, те зато нека наредне ријечи и чињенице послуже као најкраћи, али ипак поуздан показатељ и трајан подстицај, макар за дио послова које би тек ваљало обавити у овом нашем и у неком блиском, наредном, времену, које већ додирујемо својим дахом. Ако посматрамо са издавачког становишта, констатујемо да би Лалић могао бити квалитетно представљен на нивоу не цјелокупних, већ само сабраних дјела у 20 или двадесетак опсежних, самосталних томова, што представља огромну разлику у односу на досад најбоље, Нолитово издање његових дјела од 12 књига, са још једном накнадно додатом. Посматра ли се, пак, са становишта књижевног проучавања, констатујемо да је читав један аспект овог писца и његовог дјела тек начет. Ријеч је, није тешко погодити, о разним облицима и нивоима језичких, лингвистичких и стилстичких проучавања. Исто тако, читав низ мањих радова, као рани, наративни и поетски текстови, бројни чланци, књижевне микроанализе и огледи, двије драме или колико их већ има, па нека од цјеловитих дјела из завршног периода, какви су кратки романи *Одлучан човјек* и *Тамара*, читаво, дакле, једно растресито, разумије се жанровски и умјетнички знатно мање кохерентно дјело, остало је у сјенци великих романа, недовољно освијетљено и проучено. Осим наведеног, посебне могућности за нова читања Лалићевих дјела пружају се ако се овај опус посматра са нових, проблемских или специјалистичких становишта. О човјеку у рату, на примјер, у Лалићевим прозама писано је пуно, али то не значи да је ова тема исцрпљена. Поједина дјела подвргавана су новим, структуралистичким анализама, али ови послови такође су остали или застали негдје на средокраћу. Нећемо рећи да су недостајали радови на темељу феноменолошког приступа или о егзистенцијалним проблемима, али још мање нам пада на памет да устврдимо како је овај сет питања испуњен одговорима са којима можемо бити задовољни на дуже вријеме. Узму ли се у обзир

само књиге рефлексивних фрагментарних записа *Пруѿом ѿ води* и *Пре-лазни ѿериод*, уз интервјуе сакупљене под насловом *Пиѿави ѿсао сѿиса-ѿељски* и записе под насловима *Epistolae Seniles* и *Сам собом*, само оне би могле послужити као основа или грађа за неколико књига или барем за студију о пишчевој филозофији и експлицитној поетици, или можда за један специјализовани симпозијум, какав досад нијесмо имали. И тако даље. Јер ни овдје није крај.

Научним скупом „Лалићеви сусрети” сва је прилика заснива се једно ново вријеме, са новим циклусима радова и приступа, посвећених овом писцу. Скуп који је данас уприличен свакако ће донијети више или мање солидне радове као одговоре на нека од постављених или претпостављених питања. Разумије се, Лалић као тема овим неће бити исцрпљен. Можда би оправданије било рећи или надати се да ће се испоставити како је права природа и функција, па и коначна вриједност симпозијума који се данас одржава под кровом ове установе, у томе да подједнако наставља са досадашњим типом проучавања Лалићевих дјела и са њиховим новим читањима, са откривањем њихових нових значења и ауторских, стваралачких поступака. Са таквом програмском надом, ја вас још једном поздрављам.

